

*Morfofonemik Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro***MORFOFONEMIK BASA JAWA ING WEWENGKON KECAMATAN KANOR KABUPATEN BOJONEGORO****Desika Yeni Alfiani**S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
desikaalfiani@mhs.unesa.ac.id**Dr. Surana,S.S., M. Hum.**

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Analisis tumrap sawijine kajian morfofonemik isih durung akeh ditindakake ing panliten sadurunge. Morfofonemik perlu antuk kawigaten sajrone basa Jawa amarga morfofonemik dirasa wigati sajrone tembung supaya dadi ukara kang apik sajrone pacaturane. Mula morfofonemik sajrone basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro akeh ragame yen dideleng saka aspek Morfologi Fonologi.

Underane panliten iki, yaiku (1) Kepriye proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro? (2) Apa wae jinise morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro? Ancas saka panliten iki yaiku ngandharake lan ndheskripsikake kaloro underan panliten ing ndhuwur.

Panliten iki nggunakake ancangan dheskriptif kualitatif. Dhata sajrone panliten iki yaiku tembung-tembung sajrone pacaturane masarakat kang ana ing Kanor Bojonegoro. Tata cara pangolahe dhata ing panliten iki, yaiku nglumpukake dhata, njlentrehake dhata, lan nyuguhake asil jlentrehan dhata.

Adhedhasar asile andharan lan jlentrehan dhata morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro kaperang dadi telu, yaiku ater-ater, panambang, wuwuhan gandheng rumaket. Asile panliten sing sepisan yaiku bab proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro. Kang kapindho yaiku jinise morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro.

Tembung Wigati : Morfofonemik, proses lan jinise morfofonemik.

PURWAKA

Bagéyan purwaka iki diprinci dadi limang subbab, yaiku (1) landhesane panliten, (2) underane panliten, (3) ancane panliten, (4) paedhe panliten, (5) wewatesane panliten, lan (6) panjlentrehe tetembungan. Luwih jangkepe ing ngisor iki.

Landhesane Panliten

Basa minangka alat komunikasi *sosial* kanggo manungsa ing saben-saben penggawean. Basa nduweni peran sing wigati ning sajrone masarakat (Basir, 2003:1). Basa uga kanggo ngokohake idhentitas manungsa minangka makhluk sosial sing bisa ngandharake rasa seneng, susah utawa nalika menehi pendhapat.

Panganggane basa sajrone masyarakat dipangribawani karo faktor situasional lan faktor sosial. Faktor situasi uga melu mangribawani pacaturan sajrone pamilihane tembung lan kepriye carane menehi kode. Faktor sosial uga nemtokake basa sing digunakake dening pawongan. Faktor sosial kayata umur, jinis kelamin, ekonomi, papan panggonan, lsp. Pateda (1991:15-16)

Basa Jawa yaiku basa sing digunakake masarakat pulau Jawa uga luar Jawa amarga digawa masarakat sing transmigrasi, kayata Kalimantan lan Sumatra. Basa Jawa

kalebu basa dhaerah sing nduweni cacah panutur sing paling akeh lan saperangan dhialek, kayata dhialek Bojonegoro, Yogya, Banyumas lan sapiturute. Dhialek-dhialek kasebut nduweni pambada kayata ing *vokal* lan *kosakata*.

Kabupaten Bojonegoro yaiku sawijine kabupaten ing Propinsi Jawa Timur. Kabupaten iki wewatesan karo Propinsi Jawa Tengah lan cedhek karo ibu kota Propinsi Jawa Timur yaiku Surabaya. Bojonegoro uga minangka sawijine dhaerah *penghasil* minyak bumi sing gedhe sa-Indonesia. Sarana transportasi sing ngubungake antarane wilayah Bojonegoro marang dhaerah liyane uga gampang lan lancar, mula arus komunikasi uga lancar.

Basa Jawa dhialek Bojonegoro nduweni fungsi minangka lambang *kebanggaan* lan idhentitas dhaerah. Masarakat Bojonegoro, mligine masarakat kecamatan Kanor mayoritas nggunakake basa ibu, yaiku basa Jawa lan peranan basa Jawa dianggep penting dening panutur, yaiku masarakat kabupaten Bojonegoro umume, lan mligine masarakat kecamatan Kanor.

Basa sing ana ing ndonya iki umume nduweni proses pambentuke tembung, kalebu basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro sing nduweni ater-ater arupa *awalan* lan *akiran*. Proses pambentuke tembung dikaji ing bidhang morfologi. Ana

saperangan bidhang sing dikaji morfologi, salah sijine yaiku morfofonemik.

Morfofonemik yaiku proses *perubahan* sawijine fonem dadi fonem liya gumantung karo fonem kawiwitane tembung (Arifin, 2007:8). Poedjosoedarmo, dkk (2015) merang *malihe fonem* sajrone proses morfofonemik dadi enem yaiku : (1) *Pemunculan fonem*, (2) *Pelepasan fonem*, (3) *Malihe fonem*, (4) *Peluluhan fonem*, (5) *Pergeseran fonem*, (6) *Penggandaan fonem*.

Proses morfofonemik ing dhialek Bojonegoro bisa dideleng saka morfem *ngenggo* ‘memakai’ sing dumadi saka rong morfem yaiku /N-/ lan *enggo* ‘pakai, minangka gathuke rong morfem kasebut nganakake perubahan saka morfem /-N/ dadi /-ng/. Ing tembung *penggaweyan* ‘pekerjaan’ dumadi saka rong morfem yaiku /pe-/an/ lan gawe ‘kerja’. Saka *pertemuan* rong morfem kasebut nuwuhake proses morfofonemik arupa *owahe fonem* yaiku fonem /y/. Ing tembung kelingan ‘keingatan’ dumadi saka rong morfem yaiku morfem /ke-/an/ lane ling ‘ingat’. Saka pertemuan rong morfem kasebut, fonem /e/ sajrone konfiks /ke-/an/ dadi ilang. Saka contoh ing ndhuwur bisa didudut yen basa Jawa dhialek Bojonegoro ana telung proses morfofonemik yaiku *malihe fonem*, *owahe fonem*, *ilange fonem*.

Alesan panliti milih panliten iki yaiku adhedhasar Bojonegoro nduweni basa utawa dhialek sing beda karo dhaerah liyane. Saengga basa sing digunakake kagolong unik. *Keunikan-keunikan* sing bakal ditliti nyakup proses morfofonemik dhialek Bojonegoro yaiku *keunikan* marang pristiwa fonemis amarga *pertemuan* morfem-morfem sing ndadekake anane *perubahan*, *penambahan*, lan *ilange fonem*. Saka keunikan-keunikan basa Jawa ing Kanor Bojonegoro kasebut narik kawigatan kanggo ditliti, mula panliti bakale nлити basa sing digunakake ing dhaerah Kanor Bojonegoro kanthi irah-irahan “Morfofonemik Panganggone Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro”.

Sumber dhata singgo panliten iki dijupuk saka informan, yaiku masarakat kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro amarga panliten uga dianakake ing wewengkon Bojonegoro lan nyakup sekabehe basa sing ana sajrone dhialek Bojonegoro. Dhata sing kajupuk, awujud dhata tulis yaiku dhata sing kajupuk saka cecaturan ing bebrayan, buku, internet, lan sumber liyane.

1.2 Punjer lan Undere Panliten

Adhedhasar landhesane panliten ing ndhuwur, underane panliten sing bakal dionceki sajrone panliten iki yaiku kaya mangkene.

- (1) Kepriye proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro?

- (2) Apa wae jinise morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro?

Ancase Panliten

Adhedhasar underane Panliten ing ndhuwur, ancane panliten sing kudu digayauh yaiku kaya mangkene.

- (1) Ngandharake proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro.
- (2) Njelentrehake jinise morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro?

Paedahe Panliten

Sacara umum panliten iki nduweni rong paedah, yaiku paedah teoritis lan praktis.

- (1) Paedah teoritis sajrone panliten iki bisa nambah kawruh ngenani proses morfofonemik basa Jawa.
- (2) Paedah praktis sajrone panliten iki yaiku bisa nambah kawruh ngenani proses morfofonemik basa Jawa lan bisa kanggo referensi mahasiswa sing nлити panliten sajinis supaya bisa luwih amba lan bisa ngrembaka.

Watesane Panliten

Wewatesan panliten diperlokake supaya bisa menahi ruwang lingkup sing ditintangi sajrone panliten. Masalah-masalah kasebut sesambungan karo *aspek-aspek* ruwang lingkup saengga ndadekake amba. Panliten iki menahi wewatesan kajian ing proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro. Babagan iki mujudake basa Jawa sing ditengenake panulis nggunakake istilah morfofonemik. Panliten iki menahi wates supaya babagan sing arep diandharake ora kekamban utawa slenco.

Panjentrehe Tetembungan

Panjentrehe tetembungan sing ana ing panliten iki digunakake kanggo nggampangake lan nyetakake gegambaran sing ana sajrone panliten. Tetembungan sing digunakake ing panliten iki yaiku.

Morfologi

Morfologi yaiku bagiyane saka ilmu basa sing nyinaoni seluk-beluk bentuke tembung sarta pangribawane perubahan-perubahan bentuk tembung marang golongan tegese tembung. Morfologi nyinaoni seluk-beluk tembung sarta fungsine *perubahan-perubahan* bentuke tembung, bisa arupa fungsi gramatik utawa semantik (Ramlan, 1983).

Morfofonemik

Morfofonemik yaiku subsistem sing nyinaoni pristiwa fonemis minangka akibat saka proses morfemis. Sajrone proses morfofonemis ana proses morfemis minangka penyebab, lan pristiwa fonemis minangka

akibat. Proses morfemis sing ora nyebabake priatiwa fonemis, ora kagolong proses morfofonemis. Sajrone proses morfofonemis ora ana proses fonemis, nanging pristiwa fonemis.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Panliten Saemper

Soedjito, dkk (1981) nlti sistem morfologi tembung kriya dhialek Jawa Timur kanthi irah-irahan “Sistem Morfologi Kata Kerja Dhialek Jawa Timur. Adipitoyo, dkk (1996) nlti struktur morfologi basa Jawa kanthi irah-irahan “Morfofonemik Basa Jawa Dialek Surabaya”. Panliten iki mbahas pristiwa fonemis sing ana sajrone proses morfofonemik basa Jawa dialek Surabaya. Rahmawati (2008) nlti struktur morfologi kanthi irah-irahan “Morfofonemik Enklitik {-em} Dalam Bahasa Jawa di Bojonegoro. Panliten iki mbahas pristiwa fonemis sing ana sajrone proses morfofonemik basa Jawa dhialek Bojonegoro. Yani Paryono (2008) nlti basa kang arupa dheskripsi morfofonemik basa Jawa dialek Banyumas kanthi irah-irahan “Morfofonemik Bahasa Jawa Dialek Banyumas”. Panliten iki mbahas dheskripsi morfofonemik kang gegayutan karo afiksasi, reduplikasi, klitikasi, komposisi lan modifikasi. Rudha Widagsa (2010) nlti proses morfofonemik sajrone basa Jawa ing Pemalang kanthi irah-irahan “Morfofonemik Bahasa Jawa Dialek Pemalang”. Panliten kasebut mbahas proses morfofonemik kang ana sajrone basa Jawa dhialek Pemalang amarga nduweni kawigaten-kawigaten fonologis lan morfologis kang beda karo basa Jawa dhialek liyane.

Konsep-konsep Panliten

Ing bageyan iki diandharake ngenani konsep sing dienggo sajrone panliten iki.

Morfologi lan Cakupane

Morfologi yaiku bagiyane saka ilmu basa sing nyinaoni seluk-beluk bentuke tembung sarta pangribawane perubahan-perubahan bentuk tembung marang golongan tegese tembung. Nida (1974:1) ngandharake yen morfologi yaiku kajian ngenani morfem lan panyusune morfem sajrone pambentuke tembung. Morfologi nyinaoni seluk-beluk tembung sarta fungsine *perubahan-perubahan* bentuke tembung, bisa arupa fungsi gramatik utawa semantik (Ramlan, 1983:25). Morfologi yaiku cabang linguistik kang nyinaoni struktur lan bentuke tembung (Samsuri: 1988:12).

Verhaar (2006:52) ngandharake yen morfologi yaiku badan linguistik sing nyinaoni *susunan* bageyan-bageyan tembung sacara gramatikal. Sacara gramatikal nduweni teges yaiku saben tembung bisa diperang saka *segmen* sing paling cilik diarani fonem, nanging fonem-

fonem kasebut ora kudu arupa morfem. Mulyana (2007: 5), ngandharake yen morfologi yaiku cabang linguistik kang nyinaoni susunan utawa bageyan-bageyan tembung sacara gramatikal. Adhedhasar saperangan pangerten morfologi ing ndhuwur bisa didudut yen morfologi yaiku cabang ilmu basa kang nyinaoni bentuk lan proses pambentuke tembung. Proses pambentuke tembung kasebut bisa dipangribawani tumrap owahe bentuk tembung.

Morfofonemik

Morfofonemik yaiku kajian ngenani morfem lan fonem. Ramlan (2001:32) ngandharake yen morfem minangka satuwan gramatikal sing paling cilik; satuwan gramatikal sing ora nduweni satuwan liyane minangka unsure. Morfofonemik yaiku subsistem sing nyinaoni prakara fonemis minangka akibat saka proses morfemis. Sajrone proses morfofonemik ana proses morfemis minangka *penyebab*, lan prakara fonemis minangka *akibat*. Proses morfemis sing ora nyebabake prakara fonemis, ora kagolong proses morfofonemik. sajrone proses morfofonemik ora ana proses fonemis, nanging anane mung prakara fonemis. Morfofonemik yaiku subsistem sing nyinaoni perubahan-malihe fonem sing ana minangka akibat pertemuan morfem siji karo morfem liyane (Ramlan, 1987:83).

Ana saperangan pangerten ngenani morfofonemik. Ramlan (2001:83) ngandharake yen morfofonemik kuwi nyinaoni *perubahan-malihe fonem* sing ana minangka pertemuan morfem siji karo morfem liyane. Kridalaksana (2007:183) ngandharake morfofonemik yaiku prakara fonologis sing ana amarga pertemuan morfem siji karo morfem liyane.

Adhedhasar saperangan pangerten ngenani morfofonemik ing ndhuwur bisa didudut yen morfofonemik yaiku proses malihe fonem sajrone pambentuke tembung sing dumadi amarga proses morfologis. Ramlan (2001:83) merang malihe fonem sajrone morfofonemik dadi telu, yaiku *proses malihe fonem*, *proses owahe fonem*, lan *proses ilange fonem*.

Proses Malihe fonem

Proses malihe fonem yaiku proses malihe fonem morfem dhasar utawa morfem kaiket minangka akibat saka pertemuan antarane morfem dhasar karo morfem kaiket kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

/N-/+/sapu/ ‘sapu’ → nyapu [ñapu] ‘menyapu’

/N-/+/sikat/ ‘sikat’ → nyikat [ñikat] ‘menyikat’

Adhedhasar tuladha ing ndhuwur bisa dideleng anane *malihe fonem*. *Sapu* ‘sapu’ minangka morfem dhasar sing gathuk karo prefiks /N-/ dadi ñapu ‘menyapu’, fonem

/s/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/. Tuladha sing kapindho, *sikat* ‘sikat’ minangka morfem dhasar sing gathuk karo prefiks /N-/ dadi ñikat ‘menyikat’.

Proses Owahe Fonem

Proses owahe fonem yaiku tuwuhe fonem anyar nalika kagabung antarane morfem dhasar lan kaiket. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

/sepatu/ ‘sepatu’ + /-an/ → sepatuan [səpatuwan] ‘bersepatu’
/pangku/ ‘pangku’ + /-an/ → pangkuan [pankuwan] ‘berpang-
kuan’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake owahe fonem /w/ nalika morfem dhasar sing kapungkasan fonem /u/ gathuk karo panambang /-an/. Tembung *sepatu* ‘sepatu’ sing kapungkasan fonem /u/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /w/ dadi *sepatuwan* ‘bersepatu’ minangka gathuke rong morfem kasebut. Tembung *pangku* ‘pangku’ sing kapungkasan fonem /u/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /w/ dadi *pankuwan* ‘berpangkuan’ minangka gathuke rong morfem kasebut.

Proses Ilange fonem

Proses ilange fonem dumadi yen morfem dhasar utawa ater-ater ilang nalika anane *penggabungan* morfem. Tuladane kaya ing ngisor iki.

/omah/ ‘rumah’ + /-e/ → omahe [omae] ‘rumahnya’
/mbah/ ‘nenek’ + /-e/ → mbahe [mbae] ‘nenekku’

Adhedhasar tuladha ing ndhuwur bisa dideleng anane *ilange fonem* /h/. *Omah* ‘rumah’ minangka morfem dhasar nalika gathuk karo sufiks /-e/ dadi *omae* ‘rumahnya’. Fonem /h/ ing morfem *omah* kasebut ilang. Tuladha sing kapindho, *mbah* ‘nenek’ minangka morfem dhasar nalika gathuk karo sufiks /-e/ dadi *mbae* ‘nenekku’. Fonem /h/ ing morfem *mbah* kasebut ilang.

Proses Morfofonemik Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro dumadi amarga anane wuwuhan, wuwuhan kasebut diperang dadi telu yaiku (1) Ater-ater (2) Panambang (3) Wuwuhan gandheng rumaket.

Ater-ater

(1) Ater-ater /N/

Ater-ater /N-/ sajrone BJWKKKB akeh sing ngalami proses morfofonemik. Ing kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro ater-ater /N-/ nduweni limang alomorf yen ater-ater iki digathukna karo morfem dhasar. Alomorf saka ater-ater /N-/ yaiku, /m-/ , /n-/ , /ŋ-/ , /ŋə-/ , /ñ-. Alomorf-alomorf kasebut dumadi yen

digathukna karo tembung lingga sing kawiwitan fonem sing beda. Ater-ater /N-/ dipangribawani karo fonem wiwitan lan bentuk dhasare

(2) Ater-ater /di-/

Ater-ater /di-/ sing diowahi bentuk dhasare tembung aran (N) bakal kabentuk tembung kriya pasif karo alat tindakan. Ater-ater /di-/ yen diowahi bentuk dhasare arupa tembung kriya (V) bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges nglakoni sawijine *tindakan* pasif. Ater-ater /di-/ diowahi tembung linggane arupa tembung kaanan (TKa) bakal kabentuk tembung kriya pasif.

(3) Ater-ater /kə-/

Ater-ater /kə-/ sing digabungake karo bentuk dhasare arupa tembung aran bakal ndadekake tembung kriya pasif sing ora disengaja lan nggunakake piranti. Ater-ater /kə-/ sing oawah karo bentuk dhasare arupa tembung kriya bakal ndadekake dumadibne tembung kriya pasif kanthi tindakan sing ora disengaja.

Panambang

(1) Panambang /-an/

Panambang /-an/ sing nyebabake tembung awujud tembung kriya, lan digathukake karo tembung lingga aran tartamtu.

(2) Panambang /-ən/

Panambang /-ən/ nduweni fungsi sing ora uwal saka panambang /-ən/ ing basa Jawa umume, sing ndadekake tembung kriya pasif imperatif. Bentuk dhasar sing bisa diowahi panambang /-ən/ yaiku T.A, T.K, lan T.Ka.

(3) Panambang /-nə/

Panambang /-nə/ nduweni teges ndadekake T.K Pasif imperatif. Bentuk-bentuk dhasar sing bisa digathukna karo panambang /-nə/ yaiku arupa tembung aran lan tembung kriya

(4) Panambang /-ə/

Panambang /-ə/ sing digathukake karo bentuk dhasare bisa nyebabake dumadine tembung kriya sing nduweni teges prentah nglakoni sawijine pakaryan. Dene bentuk dhasar sing bisa digathukake mung tembung kriya wae.

Morfem, Morf, Alomorf

Kanggo njlentrehake morfofonemik kudu mangerteni konsep ngenani morfem, morf, lan alomorf. Morfem yaiku satuwan gramatikal paling cilik sing nduweni makna. Morf yaiku aran kanggo sekabehe bentuk sing durung dingerteni statuse. Lan alomorf yaiku wujud saka sekabehe morf (sajrone pertuturan) saka sawijine morfem (Chaer, 2007:146-150). Sajrone basa Jawa dhialek

Bojonegoro ana alomorf /N-/ lan morf e yaiku /m-/ , /n-/ , /ng-/ , /nge-/ , lan /ny-/ . Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (1) Ibu *mincuk* lele karo Lombok
- (2) Aku maeng *ndadar* papat
- (3) Rendheng kok *ngicir* mbako ya ra urip
- (4) Aku maeng *ngetik* oleh rong halaman
- (5) Cah wedok ki nek *nyapu* mbok ya sing resik

Adhedhasar tuladha-tuladha ing ndhuwur yen bentuke kaya *mincuk* ‘membungkus’, *ndadar* ‘masak dadar’, *ngicir* ‘menanam’, *ngetik* ‘mengetik’, *nyapu* ‘menyapu’ diarani morfem, mula bentuk kasebut bakal kaperang dadi rong bageyan yaiku morfem bebas lan morfem kaiket. Morfem bebas yaiku morfem sing bisa ngadeg dhewe minangka unsure sajrone ukara kayata *mincuk* ‘membungkus’, *ndadar* ‘masak dadar’, *ngicir* ‘menanam’, *ngetik* ‘mengetik’, *nyapu* ‘menyapu’, lan morfem kaiket yaiku morfem sing mesthi gandheng karo morfem bebas ing panganggone sajrone ukara. Ing babagan iki morfem kaikete yaiku /N/.

Sajrone tuladha ing ndhuwur proses *penggabungan* antarane prefiks /N-/ karo bentuk dhasar bakal ana *perubahan* ing prefiks /N-/ yaiku bakal owah dadi /m-/ yen gathuk karo bentuk dhasar sing kawiwitan fonem /p/ kaya ing tuladha (a), owah dadi /n-/ yen bentuk dhasare kawiwitan fonem /d/ kaya ing tuladha (b), owah dadi /ng-/ yen bentuk dhasare kawiwitan fonem /i/ kaya ing tuladha (c), owah dadi /nge-/ yen bentuk dhasare kawiwitan fonem /t/ kaya ing tuladha (d), lan owah dadi /ny-/ yen bentuk dhasare kawiwitan fonem /a/ kaya ing tuladha (e). Saben-saben bentuk kaya /m-/ , /n-/ , /ng-/ , /nge-/ , lan /ny-/ diarani morf. Sekabehe morf kasebut diarani alomorf, yaiku alomorf saka morfem kaiket /N/.

Teori ing Panliten Iki

Teori kang digunakake ing panliten iki yaiku teori transformasi. Teori iki nduweni telung *paradigma* yaiku (1) *Pandangan* tumrap basa, dene basa dumadi saka unsur-unsur kang cacah ora winates lan kaidah-kaidah panyusune ukara uga winates, (2) Pengakuan anane *kesemestaan* basa kang asipat *substantif* lan *formal*, (3) *Pandangan* ngenani tingkatan *keilmubahasaan*, yen tingkatan *keilmubahasaan* ora ana sacara *hirarkis formal*, nanging annae namung *formulasi* kang kaperlokake kanthi dhata basa, lan (4) *Pola pemerian* basa katujokake kanggo nggoleki *pola struktur* dalam adhedhasar *pola struktur luar* (Adipitoyo, 1996:7).

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Panliten iki asipat dheskriptif kualitatif, yaiku ngupaya nggambarake lan njlentrehake kedadeyan sing

cukul tanpa nggunakake hipotesa lan dhata dianalisis sarta asile wujud dheskriptif, kedadeyan ora awujud angka utawa koefisien ngenani sesambungan variabel (Aminuddin, 1990:6). Panliten kualitatif nduweni tujuwan singgo ngerteni fenomena sosial kalebu fenomena *kebahasaan* sing lagi ditliti iki. Panliten dheskriptif kualitatif umume njlentrehake dhata-dhata arupa tembung lan ukara sing dadi sawijine wacana.

Panliten proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro nggunakake ancangan dheskriptif kualitatif. Dheskriptif kualitatif nggambarake sawijine fenomena tartamtu kanthi bener saengga pikantuk gambaran sing trep marang objek kasebut. Metodhe dheskriptif kualitatif sajrone panliten iki digunakake singgo njlentrehake prakara sing ana ngenani proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor Bojonegoro.

Sumber Dhata lan Dhata

Pangumpulan dhata kalebu perangan sing wigati sajrone proses panliten. Dhata sing dijupuk ana ing panliten kasebut bisa saka pengamatan lan narasumber. Panliten kasebut ditindakake supaya bisa ngasilake dhata sing valid lan akurat.

Sumber Dhata

Sumber dhata miturut Arikunto (2006:129) minangka subyek saka ngendi dhata bisa diasilake. Sumber dhata sing awujud manungsa diarani *informan*. Sumber dhata ing panliten iki sumbere saka informan yaiku masyarakat Kanor Bojonegoro. Panliten ora bakal dadi tanpa anane sumber dhata, dene sumber dhata ora bakal ana tanpa anane panliti sing golek dhata. Sumber dhata sing paling utama nalika nglakoni panliten kualitatif yaiku tembung-tembung sarta tindak-tanduk, lan liya-liyane. Sumber dhata iki dijupuk lumantar nyemak lan cakap. Saka panemu ing ndhuwur panliti njupuk data saka basa ing wewengkon Kanor Bojonegoro sing ngalami proses morfofonemik kanthi cara nyimak lan nyathet pacaturan kasebut.

Dhata

Dhata minangka asil panlitene panliti. Sunarto (2001:130) ngandharake dhata yaiku katrangan sing diasilake saka sumber dhata. Dhata ing panliten iki arupa basa sing digunakake masyarakat Kanor Bojonegoro nalika cecaturan antarane siji marang liyane.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten nduweni fungsi sing wigati banget minangka piranti singgo njupuk dhata panliten. Arikunto (2002:126) ngandharake instrument minangka piranti panliten supaya metodhe-metodhe sing dijupuk bisa

gumathuk. Panliti nggunakake rong instrument sajrone panliten iki, yaiku instrumen utama lan instrument panyengkuyung.

Instrumen utama arupa piranti sing paling utama sajrone panliten iki, yaiku panliti dhewe amarga panliti sing bakal nindakake sekabehe kagiyatan ing panliten kasebut saka kawiwitan nganti pungkasan sing arupa laporan panliten.

Instrument panyengkuyung yaiku instrumen sing tujuwane bisa nyengkuyung instrumen utama sajrone panliten supaya dhata luwih gampang ditintingi. Sajrone panliten iki arupa piranti tulis lan piranti kanggo ngrekam.

Tata Cara Panliten

Tata cara ngumpulake dhata ing panliten iki nggunakake telung cara panliten, yaiku (1) carane ngumpulake dhata, (2) carane ngolah dhata, lan (3) carane nyuguhake dhata asil panliten.

Tata Cara Nglumpukake Dhata

Tata cara sing digunakake singgo nglumpukake dhata ing panliten yaiku nggunakake metodhe *simak* (observasi) lan *cakap* (wawancara). Metodhe *simak* yaiku nyemak sekabehing cecaturan sing diucapake dening pamicara. Metodhe *cakap* yaiku nglakoni wawancara antarane panliti karo narasumber.

Metodhe Simak

Metodhe simak dilaksanakake kanthi teknik *sadap*, *simak libat cakap*, *simak bebas libat cakap*, lan cathet. Teknik *sadap* yaiku nyemak sing awujud nampa sekabehing wedharan. Teknik *simak libat cakap* yaiku nyemak cecaturane wong kanthi melu cecaturan. Simak bebas libat cakap yaiku nyemak tanpa melu ing cecaturan kasebut. Cathet yaiku nyathet sekabehing asil nyemak kanthi nggunakake piranti tulis.

Metodhe Cakap

Metodhe sing kapindho dianakake panliti sajrone ngumpulake dhata yaiku metodhe cakap arupa cecaturan sing dianakake dening panliti marang informan. Dhata diasilake saka panganggone basa sacara lesan. Metodhe cakap nduweni teknik dhasar *pancing*, amarga cecaturan sing dikarepake minangka *pelaksanaan* metodhe kasebut mung ana yen panliti menehi pancingan marang informan supaya nuwuhake *gejala kebahasaan* sing dikarepake panliti. Teknik kapindho yaiku teknik *tatap semuka* yaiku panliti langsung nganakake cecaturan karo informan (Mahsun, 2005:95). Sajrone teknik iki panliti langsung nganakake cecaturan karo informan supaya ngolehake dhata sing dikarepake.

Tata Cara Njlentrehake Dhata

Tintingan dhata minangka upaya sing dilaksanakake singgo merang lan nggolongake dhata, Mahsun (2005:229). Panliten iki diandharake manut paugeran lan tatanan sing awujud tembung-tembung. Dhata sing wis diasilake saka panliten banjur dijlentrehake kanthi cara dheskriptif, ateges tata cara ngonceki dhata kanthi nggunakake tembung, dudu angka sing bisa menehi katrangan utawa andharan panliten adhedhasar dhata sing diasilake saka subjek panliten. Sawise dhata dicathet, dhata-dhata kasebut dijingglengi kanthi tliti lan digayutake karo underane panliten. Dhata-dhata sing wis kakumpul diandharake kanthi cara mangkene :

(1) Milih dhata sing dibutuhake

Saka saperangan dhata sing wis ana, dipilih dhata sing dibutuhake yaiku cecaturan antarane wong siji marang liyane sing dianggep cocok lan trep karo panliten iki.

(2) Nglumpukake dhata miturut jinise

Dhata sing wis ana diklumpukake miturut jinise prakara sing bakal diandharake sajrone panliten.

(3) Njlentrehake dhata

Dhata-dhata sing wis ana banjur dijlentrehake kanggo mangsuli prekara-prekara sing ana sajrone panliten iki.

Tata Cara Nyuguhake Asil Jlentrehan Dhata

Sekabehe dhata ing panliten iki minangka proses morfofonemik. Anggone nyuguhake dhata kasebut kanthi nggunakake metodhe informal. Miturut Sudaryanto (1993:144-145) ngandharake yen metodhe informal yaiku nyuguhake asile panliten lumantar tembung-tembung sing lumrahe.

Sajrone panliten iki, tatacara nyuguhake asil jlentrehan dhata yaiku ngandharake asil dhata awujud laporan ngenani proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon Kanor kabupaten Bojonegoro adhedhasar underane panliten. Dhata sing dijlentrehake kasebut adhedhasar proses morfofonemik lan asile arupa kidah-kaidah sing sesambungan kanthi prekara panliten lan disajekake sajrone wujud rumusan lan tuladha ngenani proses morfofonemik. Cara kasebut bisa nggampangake anggone mangerteni lan mahami asil panliten.

ASIL PANLITEN

Panliten iki bakal ngandharake ngenani Proses Morfofonemik Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro.

Proses Morfofonemik Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro

Bojonegoro nduweni basa utawa dhialek sing beda karo dhaerah liyane. Saengga basa sing digunakake kagolong unik. *Keunikan-keunikan* sing diteliti nyakup proses morfofonemik dhialek Bojonegoro yaiku *keunikan* marang prastawa fonemis amarga *pertemuan* morfem-morfem sing ndadekake anane *gingsir*, *owah* lan *ilange fonem*.

Ater-ater /N-/

Ater-ater /N-/ sajrone MBIWKKKB akeh sing ngalami proses morfofonemik. Ing kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro ater-ater /N-/ nduweni limang /ŋ-/ + /kaca/ 'kaca' → ngaca [ŋɔcɔ] 'berkaca' alomorf yen ater-ater iki digathukna karo morfem dhasar /ŋ-/ + /kampleng/ 'pukul' → ngampleng [ŋamplɔŋ] 'memukul' Alomorf saka ater-ater /N-/ yaiku, /m-/ , /n-/ , /ŋ-/ , /ŋɔ-/ , /ñ-/.

Ater-ater /N-/ + T.A/

Ater-ater /N-/ sing digabungake karo tembung aran (N) bakal ndadekake dumadine tembung kriya (V) sing nduweni teges penggaweyan sing nggunakake alat utawa piranti. Ater-ater /N-/ nduweni limang alomorf yaiku, /m-/ , /n-/ , /ŋ-/ , /ŋɔ-/ , /ñ-/.

Alomorf /m-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /m-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /p/. dhatane kaya ing ngisor iki.

{m-+palu} 'palu' → malu [malu] 'memalu'
{m-+paku} 'paku' → maku [maku] 'memaku'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *palu* 'palu' minangka ater-ater tembung aran (N) sawise oleh ater-ater /m-/ nyebabake dumadine tembung kriya (V) *malu* 'memalu' lan nduweni teges nglakoni penggaweyan sing nggunakake alat yaiku palu. Tembung *paku* 'paku' minangka ater-ater tembung aran (N) sawise oleh ater-ater /m-/ nyebabake dumadine tembung kriya (V) *maku* 'memaku' lan nduweni teges nglakoni penggaweyan sing nggunakake alat yaiku paku.

Alomorf /n-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /t/. Dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/n-+tali/ 'tali' → nali [nali] 'menali'
/n-+/tabok/ 'pukul' → nabok [nabɔ?] 'memukul'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *tali* 'tali' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk

karo ater-ater /N/ dadi *nali* 'menali'. Fonem /t/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /n/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *tali* 'tali' sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *nali* 'menali'. Tembung *tabok* 'pukul' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *nabok* 'memukul'.

Alomorf /ŋ-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ŋ-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /k/. dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/ŋ-+/kaca/ 'kaca' → ngaca [ŋɔcɔ] 'berkaca'
/ŋ-+/kampleng/ 'pukul' → ngampleng [ŋamplɔŋ] 'memukul'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *kaca* 'kaca' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ngaca* 'berkaca'. Fonem /k/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ŋ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *kaca* 'kaca' sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ngaca* 'berkaca'. Tembung *kampleng* 'pukul' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ngampleng* 'memukul'.

Alomorf {ŋɔ-/}

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ŋɔ-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing mung nduweni siji morfem. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/ŋɔ-+/cet/ 'cat' → ngcet [ŋɔcɛt] 'mengecat'
/ŋɔ-+/tik/ 'mesin tik' → ngetik [ŋɔtɪk] 'mengetik'

Adhedhasar dhata ing dhuwur nuduhake anane proses owahe fonem, tembung *cet* 'cat' minangka ater-ater tembung aran (N) sing nyebabake dumadine tembung kriya (V) *ngcet* 'mengecat' lan nduweni teges nglakoni sawijine penggaweyan nggunakake piranti yaiku cet. Tembung *tik* 'mesin tik' minangka ater-ater tembung aran (N) sing nyebabake dumadine tembung kriya (V) *ngetik* 'mengetik' lan nduweni teges nglakoni sawijine penggaweyan nggunakake piranti yaiku mesin tik.

Alomorf /ñ-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ñ-/ yen ater-ater kasebut diowahi morfem dhasar sing kawiwitan fonem /s/. dhatane kaya ing ngisor iki.

/ñ-+/sapu/ 'sapu' → nyapu [ñapu] 'menyapu'
/ñ-+/samar/ 'samar' → nyamar [ñamar] 'menyamar'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *sapu* ‘sapu’ sing kawiwitan fonem /s/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñapu* ‘menyapu’. Fonem /s/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *sapu* ‘sapu’ sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ñapu* ‘menyapu’. vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñamar* ‘menyamar’.

Ater-ater /N-+T.K/

Ater-ater /N-/ sing diowahi karo bentuk dhasar tembung kriya (V) bakal ndadekake tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi tinimbang tembung linggane. Ater-ater /N-/ nduweni limang alomorf yaiku, /m-/ , /n-/ , /ŋ-/ , /ŋd-/ , /ñ-/.

Alomorf /m-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /m-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /b/ lan /p/. dhatane kaya ing ngisor iki.

/m-/+/bandul/‘ayun’→ mbandul [mbandUl] ‘mengayun’
/m-/+/bungkem/‘bungkam’→mbungkem[mbuŋkɔm]
‘membungkam’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *mbandUl* ‘mengayun’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku mbandul bandulan utawa liyane. Tembung *mbuŋkɔm* ‘membungkam’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku mbungkem cangkeme.

Alomorf /n-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /d/ , /t/ lan /j/. Dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/n-/+/demek/‘sentuh’→ndemek[ndɔmɛ?]
/n-/+/tari/‘tari’ → nari [nari] ‘menari’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *ndɔmɛ?* ‘menyentuh’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku ndemek samubarang. Tembung *nari* ‘menari’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku nari remo utawa liyane.

Alomorf /ŋ-/

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ŋ-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /g/ , /k/ , /l/ , /r/ utawa vokal. Dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/ŋ-/+/gawa/‘bawa’ → nggawa[ŋgɔwɔ] ‘membawa’
/ŋ-/+/garap/‘kerjakan’→nggarap[ŋgarap] ‘mengerjakan’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *ŋgɔwɔ* ‘membawa’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku nggawa samubarang. Tembung *ŋgarap* ‘mengerjakan’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku nggarap tugas.

Alomorf {ŋd-}

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ŋd-/ yen ater-ater kasebut diowahi karo morfem dhasar sing mung nduweni siji morfem. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/ŋd-/+/dol/‘jual’ → ngedol [ŋdɔl] ‘menjual’
/ŋd-/+/lus/‘elus’ → ngelus [ŋdɪUs] ‘mengelus’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *ŋdɔl* ‘menjual’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku ngedol samubarang. Tembung *ŋdɪUs* ‘mengelus’ wis ngalami proses owahe fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku ngelus rambute utawa liyane.

Alomorf {ñ-}

Ater-ater /N-/ bakal gingsir dadi /ñ-/ yen ater-ater kasebut diowahi morfem dhasar sing kawiwitan fonem /c/. dhatane kaya ing ngisor iki.

/ñ-/+/cokot/‘gigit’ → nyokot [ñɔkɔt] ‘menggigit’
/ñ-/+/colong/‘curi’ → nyolong [ñɔlɔŋ] ‘mencuri’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *ñɔkɔt* ‘menggigit’ wis ngalami proses gingsire fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku nyokot roti utawa liyane. Tembung *ñɔlɔŋ* ‘mencuri’ wis ngalami proses gingsire fonem, ater-ater kathi bentuk dhasar tembung kriya (V) lan bakal kabentuk

tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges luwih mligi yaiku nyolong dhuwit utawa liyane.

Ater-ater /N-+T.Ka/

Ater-ater /N-/ sing gabung karo bentuk dhasar A bakal kabentuk Verba sing nduweni teges tindakan. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/m-/+/paedo/‘remeh’ → maedo [maedo] ‘meremehkan’
/ŋ-/+/lali/‘lupa’ → nglali [ŋlali] ‘melupakan’

Adhedhasar dhata ing dhuwur sajrone tembung *maedo* ‘meremehkan’ wis ngalami proses ater-ater kanthi bentuk dhasar A lan ndadekake V sing nduweni teges nglakoni sawijine penggaweyan kanggo maedo. Tembung *ŋlali* ‘melupakan’ ngalami proses ater-ater kanthi bentuk dhasar A lan ndadekake V sing nduweni teges nglakoni sawijine penggaweyan kanggo nglali.

Ater-ater /di-/

Ater-ater /di-/ sajrone basa Jawa wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro kang digunakake ing masarakat saben dina ing bebrayan ora owah yen digathukake karo morfem dhasar apa bae. Dhatane kaya ing ngisor iki.

Ater-ater /di-+T.A/

Ater-ater /di-/ sing diowahi bentuk dhasare tembung aran (N) bakal kabentuk tembung kriya pasif karo alat tindakan. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/di-/+/sapu/‘sapu’ → disapu [disapu] ‘disapu’
/di-/+/gepuk/‘pukul’ → digepuk [digɔpU?] ‘dipukul’

Adhedhasar dhata ing dhuwur sajrone tembung *disapu* ‘disapu’ kabentuk tembung kriya pasif kanthi sapu, tembung *digɔpU?* ‘dipukul’ kabentuk tembung kriya pasif kanthi tangan utawa piranti liyane.

Ater-ater /di-+T.K/

Ater-ater /di-/ yen diowahi bentuk dhasare arupa tembung kriya (V) bakal kabentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges nglakoni sawijine *tindakan* pasif. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/di-/+/gawe/‘pakai’ → digawe [digawe] ‘dipakai’
/di-/+/pangan/‘pangan’ → dipangan [dipangan] ‘dimakan’

Adhedhasar dhata ing dhuwur tembung sing mbentuk tembung kriya polimorfemis sing nduweni teges *tindakan* pasif. Tembung *digawe* ‘dipakai’ tegese yaiku nindakake pakaryan kanggo nggunakake barang utawa

piranti liyane. Tembung dipangan ‘dimakan’ tegese yaiku nindakake pakaryan kanggo mangan panganan.

Ater-ater /di-+T.Ka/

Ater-ater /di-/ diowahi tembung linggane arupa tembung kaanan (TKa) bakal kabentuk tembung kriya pasif. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/di-/+/panas/‘panas’ → dipanas [dipanas] ‘dipanaskan’
/di-/+/adhem/‘dingin’ → diadhem [diadhɔm] ‘didinginkan’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *dipanas* ‘dipanaskan’ wis ngalami proses ater-ater sing ndadekake TK pasif yaiku arupa barang utawa liyane. Tembung *diadhɔm* ‘didinginkan’ wis ngalami proses ater-ater sing ndadekake TK pasif yaiku asile arupa barang sing wis diadhemna.

Ater-ater /kɔ-/

Ater-ater /kɔ-/ sajrone struktur MBJWKKKB ndadekake TK pasif kanthi cara tindakan sing ora disengaja, lan tembung linggane sing bisa diowahi ater-ater /ke-/ yaiku tembung aran (N).

Ater-ater /kɔ-+T.A/

Ater-ater /kɔ-/ sing digabungake karo bentuk dhasare arupa tembung aran bakal ndadekake tembung kriya pasif sing ora disengaja lan nggunakake piranti. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/kɔ-/+/sapu/‘sapu’ → kesapu [kɔsapu] ‘tersapu’
/kɔ-/+/palu/‘palu’ → kepala [kɔpalu] ‘terpalu’

Adhedhasar dhata ing dhuwur nuduhake yen tembung *kɔsapu* ‘tersapu’ kabentuk tembung kriya pasif kanthi nindakake pakaryan sing ora disengaja nggunakake sapu, tembung *kɔpalu* ‘terpalu’ kabentuk tembung kriya pasif kanthi nindakake pakaryan sing ora disengaja nggunakake palu.

Ater-ater /kɔ-+T.K/

Ater-ater /kɔ-/ sing oawah karo bentuk dhasare arupa tembung kriya bakal ndadekake dumadibne tembung kriya pasif kanthi tindakan sing ora disengaja. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/kɔ-/+/tuku/‘beli’ → ketuku [kɔtuku] ‘terbeli’
/kɔ-/+/gawe/‘pakai’ → kegawe [kɔgawe] ‘terpakai’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *kɔtuku* ‘terbeli’ nuduhake tindakan sing ora disengaja yaiku

ketuku, tembung *kḡgawe* ‘terpakai’ nuduhake tindakan sing ora disengaja yaiku *kegawe*.

Ater-ater /sa-/

Ater-ater / *kḡ-*/ ing basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro digunakake kanggo nuduhake ukran. Ater-ater /sa-/ nduweni rong alomorf yaiku /se-/ lan /saq-/.

Alomorf {sḡ-}

Alomorf /sḡ-/biyasane ditulis /sa-/ digunakake yen tembung linggane nduweni rong wanda utawa luwih, lan kawiwitan konsonan. /sa-/ biyasane digunakake sajrone ragam formal. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/sḡ-/+/kilo/‘kilo’ → sekilo [sakilo] ‘satu kilo’
/sḡ-/+/boran/‘boran’ → seboran [saboran] ‘satu boran’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *sekilo* ‘satu kilo’ dumadi saka morfem dhasar *kilo* ‘kilo’ sing gathuk karo ater-ater /sḡ-/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /sḡ-/ dadi tembung wilangan sing nduweni teges mratelake cacahé samubarang utawa urutan lan *deretan*. Tembung *saboran* ‘satu boran’ dumadi saka morfem dhasar *boran* ‘boran’ sing gathuk karo ater-ater /sḡ-/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /sḡ-/ dadi tembung wilangan sing nduweni teges mratelake cacahé samubarang utawa urutan lan *deretan*.

Alomorf {saq-}

/saq-/ saliyané digunakake kanggo nuduhake ukuran uga digunakake yen tembung linggane mung nduweni wanda siji utawa loro lan kawiwitan vokal. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/saq-/+/bak/‘bak’ → saqbak [sa?bak] ‘satu bak’
/saq-/+/nyuk/‘sebentar’ → saqnyuq[sa?ñuq] ‘sangatsebentar’

Tembung *sa?bak* ‘satu bak’ dumadi saka morfem dhasar *bak* ‘bak’ sing gathuk karo alomorf /saq-/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /saq-/ dadi tembung wilangan sing nduweni teges mratelake cacahé samubarang utawa urutan lan *deretan*. Tembung *sa?ñuq* ‘sangat sebentar’ dumadi saka morfem dhasar *nyuk* ‘sebentar’ sing gathuk karo alomorf /saq-/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /saq-/ dadi tembung kaanan sing nduweni teges nerangake kahanan.

Panambang

Panambang sajrone MBJWKKKB yaiku /-an/, /-en/, /-na/, lan /-a/.

Panambang /-an/

Panambang /-an/ sing nyebabake tembung awujud tembung kriya, lan digathukake karo tembung lingga aran tartamtu. Dhatane kaya ing ngisor iki.

Panambang /T.A+-an/

Panambang /-an/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung aran bakal kabentuk tembung kriya sing nduweni teges prentah nglakoni sawijine pakaryan kanthi nggunakake alat. Dhatane kaya ing ngisor iki .

/klambi/‘baju’+/-an/ → klambian [klambian] ‘berbaju’
/topi/‘topi’+/-an/ → topiyan [tḡpiyan] ‘bertopi’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *klambian* ‘berbaju’ dumadi saka morfem dhasar *klambi* ‘baju’ sing gathuk karo panambang /-an/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-an/ dadi tembung kriya sing nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan nggunakake alat yaiku kalmi. Tembung *tḡpiyan* ‘bertopi’ dumadi saka morfem dhasar *tḡpi* ‘topi’ sing gathuk karo panambang /-an/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-an/ dadi tembung kriya sing nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan nggunakake alat yaiku topi.

Panambang /T.K+-an/

Panambang /-an/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung kriya bakal ndadekake tembung kriya sing nduweni teges yaiku nglakoni sawijine pakaryan kanthi trep karo tembung kriyane. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/kramas/‘keramas’+/-an/ → kramasan[kramasan]‘keramasan’
/nangis/‘nangis’+/-an/ → nangisan [nanisan] ‘nangisan’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur, tembung *kramasan* ‘keramasan’ dumadi saka morfem dhasar *kramas* ‘keramas’ sing gathuk karo panambang /-an/ sing mulane arupa tembung kriya sawise oleh panambang /-an/ dadi tembung kriya sing nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan. Tembung *nanisan* ‘nangisan’ dumadi saka morfem dhasar *nangis* ‘nangis’ sing gathuk karo panambang /-an/ sing mulane arupa tembung kriya sawise oleh panambang /-an/ dadi tembung kriya sing nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan.

Panambang /-ḡn/

Panambang /-ḡn/ sajrone proses MBJWKKKB nduweni fungsi sing ora uwal saka panambang /-ḡn/ ing basa Jawa umume, sing ndadekake tembung kriya pasif imperatif. Bentuk dhasar sing bisa diowahi panambang /-ḡn/ yaiku T.A, T.K, lan T.Ka.

Panambang /T.A+-ɔn/

Panambang /-ɔn/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung aran bakal kabentuk tembung kriya sing nduweni teges prentah nglakoni sawijine pakaryan. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/jupuk/‘ambil’+/-ɔn/ → jupuken [jupu?ɔn] ‘ambilkan’
/penek/‘panjat’+/-ɔn/ → peneken [pɔne?ɔn] ‘panjatlal’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *jupu?ɔn* ‘ambilkan’ dumadi saka morfem dhasar *jupu?* ‘ambil’ sing gathuk karo panambang /-ɔn/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-ɔn/ dadi tembung kriya sing nduweni teges prentah wong liya nglakoni sawijine pakaryan. Tembung *pɔne?ɔn* ‘panjatlal’ dumadi saka morfem dhasar *penek?* ‘panjat’ sing gathuk karo panambang /-ɔn/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-ɔn/ dadi tembung kriya sing nduweni teges prentah wong liya nglakoni sawijine pakaryan.

Panambang /T.K+-ɔn/

Panambang /-ɔn/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung kriya bakal ndadekake tembung kriya sing nduweni teges yaiku prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan kanthi trep karo tembung kriyane, banjur asil pakaryan kasebut ditujokake marang wong liya. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/rangkul/‘peluk’+/-ɔn/ → rangkulen [raŋkulɔn] ‘peluklah’
/antem/‘lempar’+/-ɔn/ → antemen [jɔbɔlɔn] ‘lobangilah’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *raŋkulɔn* ‘peluklah’ dumadi saka morfem dhasar *raŋkul* ‘peluk’ sing gathuk karo panambang /-ɔn/ sing mulane arupa tembung kriya sawise oleh panambang /-ɔn/ dadi tembung kriya sing nduweni teges prentah wong liya nglakoni sawijine pakaryan. Tembung *jɔbɔlɔn* ‘lobangilah’ dumadi saka morfem dhasar *jɔbɔl* ‘lobang’ sing gathuk karo panambang /-ɔn/ sing mulane arupa tembung kriya sawise oleh panambang /-ɔn/ dadi tembung kriya sing nduweni teges prentah wong liya nglakoni sawijine pakaryan.

Panambang /T.A+-nɔ/

Panambang /-nɔ/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung aran bakal kabentuk tembung kriya sing nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan kanthi nggunakake alat. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/sikat/‘sikat’+/-nɔ/ → sikatna [sikatnɔ] ‘sikatkanlah’
/bubur/‘bubur’+/-nɔ/ → buburna [bubOrnɔ] ‘buburkanlah’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *sikatnɔ* ‘sikatkanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan kanthi nggunakake alat yaiku sikat, tembung *bubOrnɔ* ‘buburkanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan yaiku nggawekake bubur kanthi nggunakake alat panci lan kompor.

Panambang /T.K+-nɔ/

Panambang /-nɔ/ sing digathukake karo bentuk dhasar arupa tembung kriya bakal ndadekake tembung kriya sing nduweni teges yaiku prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan kanthi trep karo tembung kriyane, banjur asil pakaryan kasebut ditujokake marang wong liya. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/tuku/‘beli’+/-nɔ/ → tukokna [tuko?nɔ] ‘belikanlah’
/antem/‘lempar’+/-nɔ/ → antemna [antɔmnɔ] ‘lemparkanlah’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *tuko?nɔ* ‘belikanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan yaiku tuku, lan tembung *tuko?nɔ* ateges prentah sing ditujokake marang wong liya. Tembung *antɔmnɔ* ‘lemparkanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan yaiku ngantem, lan tembung *antɔmnɔ* ateges prentah sing ditujokake marang wong liya.

Panambang /T.Ka+-nɔ/

Panambang /-nɔ/ sing digathukake karo bentuk dhasar tembung kaanan bakal ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan saengga dadi kaya tembung kaanane kanthi asil pakaryane ditujokake marang wong liya. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/resik/‘bersih’+/-nɔ/ → resikna [rɔsɪ?nɔ] ‘bersihkanlah’
/panas/‘panas’+/-nɔ/ → panasna [panasnɔ] ‘panaskanlah’

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *rɔsɪ?nɔ* ‘bersihkanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan, tembung *rɔsɪ?nɔ* ateges mrentah nglakoni sawijine pakaryan sing ditujokake marang wong liya. Tembung *panasnɔ* ‘panaskanlah’ ndadekake tembung kriya sing nduweni teges prentah supaya nglakoni sawijine pakaryan, tembung *panasnɔ* ateges mrentah nglakoni sawijine pakaryan sing ditujokake marang wong liya.

Panambang /-ɔ/

Panambang /-ɔ/ sing digathukake karo bentuk dhasare bisa nyebabake dumadine tembung kriya sing nduweni teges prentah nglakoni sawijine pakaryan. Dene bentuk dhasar sing bisa digathukake mung tembung kriya wae. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/lunga/ 'pergi' + /-ɔ/ → lungaa [luŋɔɔ] 'pergilah'
/gawa/ 'bawa' + /-ɔ/ → gawaa [gawɔɔ] 'bawalah'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, Panambang /-ɔ/ yen digathukake karo tembung lingga sing kapungkasan huruf vokal, swara vokal kasebut isih utuh lan ora owah, nanging yen tembung lingga kasebut kapungkasan vokal /ɔ/, mula swara /ɔ/ kasebut malih dadi /ɔ/. Tembung *luŋɔɔ* 'pergilah' nyebabake dumadine tembung kriya sing nduweni teges mrentah supaya nglakoni sawijine pakaryan sing ditujokake marang wong liya yaiku lungaa. Tembung *gawaa* 'bawalah' nyebabake dumadine tembung kriya sing nduweni teges mrentah supaya nglakoni sawijine pakaryan sing ditujokake marang wong liya yaiku gawaa barang utawa liyane.

Panambang /-i/

Panambang /-i/ nduweni rong alomorf yaiku /-i/ lan /-ni/. Bentuk /-i/ digunakake yen tembung linggane kapungkasan konsonan, dene bentuk /-ni/ digunakake yen tembung linggane kapungkasan vokal.

Alomorf {-i}

Bentuk /-i/ digunakake yen tembung linggane kapungkasan konsonan. Datane kaya ing ngisor iki.

/macul/ 'macul' + /-i/ → maculi [maculi] 'mencangkuli'
/thuthuk/ 'memukul' + /-i/ → thuthuki [tʰʊtʰʊki] 'memukuli'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake yen morfem ora owah. Gathuke morfem dhasar karo panambang /-i/ ora nyebabake *perubahan*. Dhata ing morfem *maculi* 'mencangkuli' dumadi saka morfem dhasar *macul* 'mencangkul' gathuk karo panambang /-i/ lan nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan sing dibolan-baleni. Dhata ing morfem *thuthuki* 'memukuli' dumadi saka morfem dhasar *thuthuq* 'pukul' gathuk karo panambang /-i/ lan nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan sing dibolan-baleni.

Alomorf {-ni}

Bentuk /-i/ digunakake yen tembung linggane kapungkasan konsonan. Datane kaya ing ngisor iki.

/mara/ 'datang' + /-i/ → marani [marani] 'mendatangi'
/gawa/ 'membawa' + /-i/ → gawani [gawani] 'membawakan'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake dumadine alomorf /-i/ sing owah dadi /-ni/ amarga tembung linggane kapungkasan vokal. Dhata ing morfem *marani* 'mendatangi' dumadi saka morfem dhasar *mara* 'datang' digathukake karo panambang /-i/ lan nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan sing dibolan-baleni. Dhata ing morfem *gawani* 'membawakan' dumadi saka morfem dhasar *gawa* 'membawa' digathukake karo panambang /-i/ lan nduweni teges nglakoni sawijine pakaryan sing dibolan-baleni.

Panambang /-e/

Panambang /-e/ nduweni rong alomorf, yaiku /-e/ lan /-ne/. bentuk /-e/ digunakake yen morfem dhasare kapungkasan konsonan. Dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/kasur/ 'kasur' + /-e/ → kasure [kasure] 'kasurnya'
/dhingklik/ 'kursi' + /-e/ → dhingklike [dɪŋklike] 'kursinya'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *kasure* 'kasurnya' dumadi saka morfem dhasar *kasUr* 'kasur' sing gathuk karo panambang /-e/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-e/ dadi tembung kriya sing nduweni teges *kepemilikan*. Tembung *dɪŋklike* 'kursinya' dumadi saka morfem dhasar *dɪŋklɪk* 'kursi' sing gathuk karo panambang /-e/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-e/ dadi tembung kriya sing nduweni teges *kepemilikan*.

Bentuk /-e/ digunakake yen morfem dhasare kapungkasan konsonan. Dene bentuk /-ne/ digunakake yen morfem dhasare kapungkasan vokal. Dhata sing ditemokake kaya ing ngisor iki.

/gula/ 'gula' + /-ne/ → gulane [gulane] 'gulanya'
/sepatu/ 'sepatu' + /-ne/ → sepatune [sɛpatune] 'sepatunya'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *gulane* 'gulanya' dumadi saka morfem dhasar *gula* 'gula' sing gathuk karo panambang /-ne/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-ne/ dadi tembung aran sing nduweni teges *kepemilikan*. Tembung *sɛpatune* 'sepatunya' dumadi saka morfem dhasar *sɛpatu* 'sepatu' sing gathuk karo panambang /-ne/ sing mulane arupa tembung aran sawise oleh panambang /-e/ dadi tembung aran sing nduweni teges *kepemilikan*.

Wuwuhanan Gandheng Rumaket

Wuwuhan gandheng rumaket yaiku gathuke antarane ater-ater lan panambang kaimbuhake kanthi

bebarengan lan ora kena pethil-pethil. Wuwuhan sing ana sajrone MBJWKKB ing antarane kaya ing ngisor iki.

Wuwuhanan Gandheng Rumaket /kɔ-ɔn/

Wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ nalika gathuk karo morfem dhasar sing kapungkasan fonem /o/ nyebabake ilange fonem /ɔ/ sajrone wuwuhan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/. dene nalika gathuk karo morfem dhasar sing kapungkasan fonem /u/ nyebabake malihe fonem ing pungkasan morfem dhasare. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

/kɔ-+jero/ 'dalam' + ɔn → kejeron [kɔjɔrɔn] 'terlalu dalam'
/kɔ-+turu/ 'tidur' + ɔn → keturon [kɔtɔrɔn] 'tertidur'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake ilange fonem /ɔ/ sajrone wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/, nalika digathukake karo morfem dhasar sing kapungkasan fonem /o/. tembung *jɔro* 'dalam' nalika digathukake karo wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ dadi *kɔjɔrɔn* 'terlalu dalam', fonem /ɔ/ sajrone wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ dadi ilang minangka gumathuke rong morfem kasebut. Dhata ing ndhuwur nuduhake malihe fonem /u/ dadi /o/, nalika wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ digathukake karo morfem dhasar sing kapungkasan fonem /u/. Morfem dhasar *turu* 'tidur' nalika gathuk karo wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ dadi *kɔtɔrɔn* 'tertidur', fonem /u/ sing ana ing pungkasan morfem dhasar malih dadi /o/. Fonem /ɔ/ sing ana sajrone wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-ɔn/ dadi ilang amarga gathuke rong morfem kasebut.

Wuwuhanan Gandheng Rumaket /kɔ-an/

Wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ nalika digathukake karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /e/ lan /i/, nyebabake ilange fonem /ɔ/ sajrone wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ lan ilange fonem /i/ sajronem morfem dhasar sing kawiwitan fonem /i/. dhatane kaya ing ngisor iki.

/kɔ-+edan/ 'gila' + an → kedanan [kɔdanan] 'tergila-gila'
/kɔ-+eling/ 'ingat' + an → kelingan [kɔlijan] 'teringat'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake ilange fonem /ɔ/ ing wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ nalika gathuk karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /e/. Tembung *edan* 'gila' nalika gathuk karo wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ dadi *kɔdanan* 'tergila-gila' nyebabake ilange fonem /ɔ/ ing wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ saengga fonem /ɔ/ mung ana siji. Tembung *eling* 'ingat' nalika gathuk karo wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ dadi *kɔlijan* 'tergila-gila' nyebabake ilange

fonem /ɔ/ ing wuwuhanan gandheng rumaket /kɔ-an/ saengga fonem /ɔ/ mung ana siji.

Reduplikasi

Reduplikasi yaiku proses morfemis sing mbaleni wujud

dhasare, kanthi cara kabeh utawa mung sebageyan uga kanthi cara owahe swara. Adhedhasar bentuke, jinis perulangan ana limang jinis yaiku: (1) Dwipurwa, (2) Dwilingga, (3) Dwilingga Salin Swara, (4) Wuwuhan, lan (5) Dwiwasana.

Dwipurwa

Dwipurwa yaiku proses perulangan sing kabentuk kanthi mbaleni wanda kapisan saka tembung linggane. Saka perulangan kasebut vokal wanda kapisan sing dibaleni ngasilake wanda sing beda.

{tuku} 'beli' → tutuku = tetuku [tɔtuku] 'berbelanja'
{bojo} 'suami' → bobobojo = bebojo [bɔbojo] 'bersuami'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *tɔtuku* lan *bɔbojo* nuduhake anane perulangan wanda kapisan saka tembung linggane sing ndadekake wanda kapisan ngasilake wanda sing beda.

Dwilingga

Dwilingga yaiku proses perulangan sing kabentuk kanthi mbaleni sekabehe tembung linggane, tanpa malihe tembung linggane. Dhatane kaya ing ngisor iki.

{kewan} 'hewan' → kewan-kewan [kewan-kewan] 'semua hewan'
{dalan} 'jalan' → dalan-dalan [dalan-dalan] 'seluruh jalan'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *kewan-kewan* lan *dalan-dalan* nuduhake anane perulangan kanthi mbaleni sekabehe tembung lingga tanpa malihe tembung linggane.

Dwilingga Salin Swara

Dwilingga salin swara yaiku proses perulangan sing kabentuk kanthi mbaleni sekabehe tembung lingga, nanging ana malihe wanda, bisa salh siji utawa sekabehe wanda. Dhatane kaya ing ngisor iki.

{teka} 'datang' → teka-teko [tɔka-tɔkɔ] 'datang lagi'
{masi} 'melihat' → mosa-masi [mosa-masi] 'melihat lagi'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung *tɔka-tɔkɔ* lan *mosa-masi* nuduhake anane pambada antara wanda saka tembung lingga kapisan karo wanda tembung lingga bacute.

Wuwuhan

Wuwuhan bisa arupa dwipurwa, dwilingga, utawa dwilingga salin swara kanthi tambahan ater-ater, seselan utawa panambang. Dhatane kaya ing ngisor iki.

{tangis} 'tangis' → tetangis+an → tetangisan [têtangisan] 'saling menangi'
{tuku} 'beli' → tetuku+an → tetukon [têtukon] 'pembeliannya'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung têtangisan lan têtukon nuduhake anane wuwuhan sawise tembung linggane, wuwuhan kasebut yaiku panambang /-an/.

Dwiwasana

Dwiwasana yaiku proses perulangan sing kabentuk kanthi mbaleni wanda pungkasan saka tembung linggane. Dhatane kaya ing ngisor iki.

{cenges} 'mringis' → cengenges [cêṅṅes] 'pringisan'
{ndhepis} 'mojok' → ndhepiss [ndêpipis] 'bersembunyi di pojok'

Adhedhasar dhata ing dhuwur, tembung cêṅṅes, ndêpipis kabentuk saka tembung lingga sing wanda pungkasan dibaleni.

Simulfiks

Simulfiks yaiku wuwuhan sing dumadi saka saperangan wuwuhan sing luwih cilik, kayata simulfiks *ke-en, per- -an, ka- -an*, lsp. simulfiks-simulfiks kasebut bentuk lan alomorfe kanthi kahanan morfofonemike manut pola aturan morfofonemik sing ana ing wuwuhan komponene, cacah lan bentuk alomorf, sarat eksistensi alomorf, lsp manut aturan sing ana ing wuwuhan-wuwuhan komponene.

Jinise Morfofonemik Basa Jawa ing Wewengkon Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro

Jinise morfofonemik sing ditemokake sajrone prose MBJWKKKB ana telung jinis yaiku 1) Malihe fonem, 2) Owahe fonem, lan 3) Ilange fonem.

Malihe fonem

Proses morfofonemik sing asring dumadi sajrone basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro yaiku *malihe fonem*. Proses malihe fonem yaiku malihe fonem morfem dhasar utawa morfem kaiket minangka gumathuke morfem dhasar lan morfem kaiket kasebut.

Malihe fonem /p/ dadi /m/

Malihe fonem /p/ dadi fonem /m/ dumadi yen morfem dhasar sing kawiwitan fonem /p/ gathuk karo ater-ater /N-/ lan kasusul vokal sing kawiwitan /a/, /i/, /u/, /e/, lan /o/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/m-/+/patri/'patri' → matri [matri] 'menambal'
/m-/+/paku/'paku' → maku [maku] 'memaku'

Malihe fonem /p/ dadi /m/ dumadi nalika morfem dhasar sing kawiwitan fonem /p/ gathuk karo ater-ater /N/. Tembung *patri* 'patri' sing kawiwitan fonem /p/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *matri* 'menambal', tembung *patri* 'patri' sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *matri* 'menambal'. Tembung *paku* 'paku' sing kawiwitan fonem /p/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *maku* 'memaku', tembung *paku* 'paku' sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *maku* 'memaku'.

Malihe fonem /t/ dadi /n/

Malihe fonem /t/ dadi /n/ dumadi yen morfem dhasar sing kawiwitan fonem /t/ gathuk karo ater-ater /N-, lan kasusul swara sing kawiwitan /a/, /i/, /u/, /e/, lan /o/. dhatane kaya ing ngisor iki.

/n-/+/tali/'tali' → nali [nali] 'menali'
/n-/+/tabok/'pukul' → nabok [nabok?] 'memukul'

Malihe fonem /t/ dadi /n/ dumadi nalika morfem dhasar sing kawiwitan fonem /p/ gathuk karo ater-ater /N/. Tembung *tali* 'tali' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *nali* 'menali'. Fonem /t/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /n/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *tali* 'tali' sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *nali* 'menali'. Tembung *tabok?* 'pukul' sing kawiwitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *nabok?* 'memukul'.

Malihe fonem /k/ dadi /ŋ/

Malihe fonem /k/ dadi fonem /ŋ/ dumadi yen morfem dhasar sing kawiwitan fonem /k/ gathuk karo ater-ater /N-, lan kasusul vokal sing kawiwitan /a/, /i/, /u/, /e/, lan /o/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/ŋ-/+/kaca/'kaca' → ngaca [ŋɔcɔ] 'berkaca'
/ŋ-/+/kampleng/'pukul' → ngampleng [ŋamplɛŋ] 'memukul'

Malihe fonem /k/ dadi /ŋ/ dumadi nalika morfem dhasar sing kawiwitan fonem /k/ gathuk karo ater-ater /N/.

Tembung *kaca* ‘kaca’ sing kawiitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ḡccɔ* ‘berkaca’. Fonem /k/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ŋ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *kaca* ‘kaca’ sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ḡccɔ* ‘berkaca’. Tembung *kamplḡḡ* ‘pukul’ sing kawiitan fonem /t/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ḡamplḡḡ* ‘memukul’.

Malihe fonem /c/ dadi /ñ/

Malihe fonem /c/ dadi fonem /ñ/ dumadi yen morfem dhasar sing kawiitan fonem /c/ gathuk karo ater-ater /N/, lan kasusul vokal sing kawiitan /a/, /i/, /u/, lan /e/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/ñ-/+/cakup/‘bopong’→ nyakup [ñakUp] ‘membopong’
/ñ-/+/capit/‘jepit’ → nyapit [ñapIt] ‘menjepit’

Malihe fonem /c/ dadi /ñ/ dumadi nalika morfem dhasar sing kawiitan fonem /c/ gathuk karo ater-ater /N/. Tembung *cakUp* ‘bopong’ sing kawiitan fonem /c/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñakUp* ‘membopong’. Fonem /c/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *cakUp* ‘bopong’ sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ñakUp* ‘membopong’. Tembung *capIt* ‘jepit’ sing kawiitan fonem /c/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñapIt* ‘menjepit’. Fonem /c/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *capIt* ‘jepit’ sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ñapIt* ‘menjepit’.

Malihe fonem /s/ dadi /ñ/

Malihe fonem /s/ dadi fonem /ñ/ dumadi yen morfem dhasar sing kawiitan fonem /s/ gathuk karo ater-ater /N/, lan kasusul vokal sing kawiitan /a/, /i/, /u/, lan /e/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/ñ-/+/sapu/‘sapu’→ nyapu [ñapu] ‘menyapu’
/ñ-/+/samar/‘samar’→ nyamar [ñamar] ‘menyamar’

Tembung *samar* ‘samar’ sing kawiitan fonem /s/ lan kasusul Malihe fonem /s/ dadi /ñ/ dumadi nalika morfem dhasar sing kawiitan fonem /s/ gathuk karo ater-ater /N/. Tembung *sapu* ‘sapu’ sing kawiitan fonem /s/ lan kasusul vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñapu* ‘menyapu’. Fonem /s/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *sapu* ‘sapu’ sing mulane yaiku tembung aran

sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ñapu* ‘menyapu’. vokal /a/ nalika gathuk karo ater-ater /N/ dadi *ñamar* ‘menyamar’. Fonem /s/ sing ana ing wiwitane morfem dhasar malih dadi /ñ/ amarga gathuke rong morfem kasebut, tembung *samar* ‘samar’ sing mulane yaiku tembung aran sawise oleh ater-ater /N/ dadi tembung kriya yaiku *ñamar* ‘menyamar’.

Owahe Fonem

Proses owahe fonem yaiku tuwuhe fonem anyar nalika anane gabungan antarane morfem dhasar karo morfem kaiket. Owahe fonem sing ditemokake sajrone proses MBJWKKKB yaiku owahe fonem /w/ lan /y/.

Owahe Fonem /w/

Tuwuhe fonem /w/ dumadi yen morfem dhasar kasebut kapungkasan fonem /u/ lan kasusul panambang /-an/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/sepatu/‘sepatu’+/-an→ sepatuan [sḡpatuwan]‘bersepatu’
/pangku/‘pangku’+/-an→ pangkuan[pankuwan]‘berpang-
kuan’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake owahe fonem /w/ nalika morfem dhasar sing kapungkasan fonem /u/ gathuk karo panambang /-an/. Tembung *sepatu* ‘sepatu’ sing kapungkasan fonem /u/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /w/ dadi *sepatuan* ‘bersepatu’ minangka gathuke rong morfem kasebut. Tembung *pangku* ‘pangku’ sing kapungkasan fonem /u/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /w/ dadi *pankuwan* ‘berpangkuan’ minangka gathuke rong morfem kasebut.

Owahe Fonem /y/

Tuwuhe fonem /y/ dumadi yen morfem dhasar kasebut kapungkasan fonem /e/ utawa /i/ lan kasusul panambang /-an/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/gawe/‘buat’+/-an/ → gawcan [gaweyan] ‘buatan’
/peme/‘jemur’+/-an/ → pemeyan [pemeyan] ‘jemuran’

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake owahe fonem /y/ nalika morfem dhasar sing kapungkasan fonem /e/ gathuk karo panambang /-an/. Tembung *gawe* ‘buat’ sing kapungkasan fonem /e/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /y/ dadi *gaweyan* ‘buatan’ minangka gathuke rong morfem kasebut. Tembung *peme* ‘jemur’ sing kapungkasan fonem /e/ nalika gathuk karo panambang /-an/ nuwuhake fonem /y/ dadi *pemeyan* ‘jemuran’ minangka gathuke rong morfem kasebut.

Ilange Fonem

Proses ilange fonem dumadi yen morfem dhasar utawa ater-ater ilang nalika anane penggabungan morfem. Fonem sing ilang amarga nanae fonem sing padha utawa artikulatoris ing antarane wiwitan fonem morfem dhasar lan pungkasan morfem kaiket.

Ilange Fonem /ð/

Ilange fonem /ð/ saka wuwuhan gandheng rumaket /ke-an/ amarga gathuk karo morfem dhasar sing wanda kapisan kawiwitan fonem /ð/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/kð-/ + edan 'gila' + /-an/ → kedanan [kðdanan] 'tergila-gila'
/kð-/ + eling 'ingat' + /-an/ → kelingan [kðliŋan] 'teringat'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake anane proses ilange fonem /ð/ saka wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/, sawise wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ sawise gathuk karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /ð/. Tembung *edan* 'gila' nalika gathuk karo wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ dadi *kðdanan* 'tergila-gila', fonem /ð/ sing ana ing wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ dadi ilang, yaiku mung ana siji fonem minangka gthuke rong morfem kasebut. Tembung *eling* 'ingat' nalika gathuk karo wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ dadi *kðliŋan* 'teringat', fonem /ð/ sing ana ing wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ dadi ilang, yaiku mung ana siji fonem minangka gthuke rong morfem kasebut. Dhata ing ndhuwur nuduhake anane proses ilange fonem yaiku fonem /ð/ kang asale saka wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/, sawise wuwuhan gandheng rumaket /kð-an/ nalika gathuk karo morfem dhasar sing kawiwitan fonem /ð/.

Ilange Fonem /i/

Ilange fonem /i/ dumadi nalika morfem dhasar sing kapungkasan konsonan kasebut gathuk karo panambang /-en/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/kali/ 'sungai' + /-en/ → kalen [kalen] 'sungai kecil'
/tali/ 'tali' + /-en/ → talen [talen] 'ditalikan'

Adhedhasar dhata ing ndhuwur nuduhake proses ilange fonem /i/ ing morfem dhasar sing kapungkasan fonem /i/ nalika gathuk karo panambang /-en/. Dhata ing morfem dhasar *kali* 'sungai' nalika gathuk karo panambang /-en/ dadi *kalen* 'sungai kecil'. Fonem /i/ sing ana ing pungkasan morfem dhasar dadi ilang amarga gathuke rong morfem kasebut. Dhata ing morfem dhasar *tali* 'tali' nalika gathuk karo panambang /-en/ dadi *talen* 'sungai kecil'. Fonem /i/ sing ana ing pungkasan morfem dhasar dadi ilang amarga gathuke rong morfem kasebut.

Ilange Fonem /h/

Ilange fonem /h/ dumadi nalika morfem dhasar sing kapungkasan konsonan kasebut gathuk karo panambang /-e/. Dhatane kaya ing ngisor iki.

/omah/ 'rumah' + /-e/ → omahe [omae] 'rumahnya'
/mbah/ 'nenek' + /-e/ → mbahe [mbae] 'neneknya'

Saka dhata ing ndhuwur nuduhake proses ilange fonem /h/ ing morfem dhasar sing kapungkasan fonem /h/ nalika gathuk karo panambang /-e/. Dhata ing morfem dhasar *omah* 'rumah' nalika gathuk karo panambang /-e/ dadi *omae* 'rumahnya'. Fonem /h/ sing ana ing pungkasan morfem dhasar dadi ilang amarga gathuke rong morfem kasebut. Dhata ing morfem dhasar *mbah* 'nenek' nalika gathuk karo panambang /-e/ dadi *mbae* 'neneknya'. Fonem /h/ sing ana ing pungkasan morfem dhasar dadi ilang amarga gathuke rong morfem kasebut.

Dudutan

Adhedhasar jlentrehan ing bab sadurunge, bisa didudut yen panliten iki njlentrehake ngenani proses morfofonemik lan jinis morfofonemik sing ana ing Kecamatan Kanor Kabupaten Bojonegoro, kayata (1) Proses morfofonemik kaperang dadi (a) Wuwuhan, wuwuhan uga kaperang dadi telu yaiku ater-ater, panambang, lan wuwuhan gandheng rumaket. Ater-ater /N-/ nduweni limang alomorf yaiku /m-/ , /n-/ , /ŋ-/ , /ŋð-/ , /ñ-/. Dhata saben-saben alomorf sing kalebu tembung aran kayata /malu/, /maku/, /nali/, /nabɔʔ/, /niru/, /nulls/, /ŋɔcɔ/, /ŋamplɔŋ/, /ŋɔcɛt/, /ŋɔtɪk/, /ŋɔlem/, /ŋɔbɔm/, /ŋapu/, /ŋamar/, /ŋiram/, /ŋikat/, /ŋusu/, /ŋulam/, /ŋempar/, /ŋendɔn/. Dhata saben-saben alomorf sing kalebu tembung kriya kayata /mbandUI/, /mbuŋkðm/, /millh/, /mikIr/, /mingIr/, /ndɔmɛʔ/, /nari/, /njambaʔ/, /njiwIr/, /njawII/, /ŋɔɔwɔ/, /ŋgarap/, /ŋukUr/, /ŋidUI/, /ŋlali/, /ŋjincɔŋ/, /ŋɔdɔl/, /ŋɔdɔŋ/, /ñɔkot/, /ñakUp/, /ñapIt/, /ñukUr/, /ñɔkot/, /ñɔlɔŋ/. Dhata saben-saben alomorf sing kalebu tembung kaanan kayata /maedɔ/, /ŋlali/.

Ater-ater /di-/ sajrone morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro katemokake dhata sing kalebu tembung aran kayata /disapu/, /digɔpUʔ/, /diantɔm/, /ditali/. Dhata sing kalebu tembung kriya kayata /digawe/, /dipajan/, /dituku/. Lan dhata sing kalebu tembung kaanan kayata /dipanas/, /diadhɔm/, /digarɪŋ/. Ater-ater /kð-/ sajrone morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro katemokake dhata sing kalebu tembung aran kayata /kðsapu/, /kðpalu/. Dhata sing kalebu tembung kriya kayata /kðtuku/, /kðgawe/. Ater-ater /sa-/ sajrone morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro nduweni rong alomorf yaiku /sa-/

lan /saq/ katemokake dhata sing nganggo alomorf /sa-/ kayata /sakilo/, /saboran/, /sawakUI/. Dene dhata sing nganggo alomorf /saq-/ kayata /sa?bak/, /sa?nuq/.

Panambang /-an/ sing ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro kayata / klambiyan/, / tɔpiyan/, /andu?an/, / kramasan/, / nañisan/. Panambang /-ɔn/ sing ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro sing arupa tembung aran kayata / jupu?ɔn/, / pɔne?ɔn/, / buntɔlɔn/. dhata sing arupa tembung kriya kayata / ranjukɔn/, / jɔbɔlɔn/.

Panambang /-nɔ/ sing ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro sing arupa tembung aran kayata / sikatnɔ/, bubOrnɔ. Dhata sing arupa tembung kriya kayata / tukɔ?nɔ/. dhata sing arupa tembung kaanan kayata / rɔsl?nɔ/. Panambang /-ɔ/ sing ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro sing arupa tembung aran kayata / luɔɔ/. Panambang /i/ sing ditemokake ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro nduweni rong alomorf yaiku /-i/ dhatane maculi lan /-ni/ dhatane kayata / palɔni/. Panambang /e/ sing ditemokake ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro nduweni rong alomorf yaiku /-e/ dhatane kayata kasure lan /-ne/ dhatane kayata / udune/.

Wuwahan gandheng rumaket sing ditemokake sajrone proses morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro kayata /kɔ-ɔn/ dhatane /kɔjɔrɔn/. Wuwahan gandheng rumaket /kɔ-an/ dhatane /kɔlaɔn/. (2) Jinise morfofonemik basa jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro yaiku malihe fonem, owahe fonem, lan ilange fonem.

Pamrayoga

Panliten iki ngasilake proses morfofonemik lan jinise morfofonemik basa Jawa ing wewengkon kecamatan Kanor kabupaten Bojonegoro, panliten iki mung sewates basa Jawa dhialek Bojonegoro mligine Kecamatan Kanor nggunakake basa ngoko. Panliten iki isih akeh kurange, mula kudu ditindaklanjuti kanthi dianakake panliten-panliten ngenani morfofonemik basa Jawa ing dhaerah liya kayata dhialek Banyumas, Surabaya. Panliten iki didadekake minangka bahan perbandingan panyempurnan morfofonemik.

KAPUSTAKAN

Alwi, Hasan dkk. 2000. *Tata Bahasa Baku Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.

_____. 2010. *Sosiolinguistik Pengantar Kajian Tindak Berbahasa*. Surabaya: Bintang Surabaya (CV Bintang)

Arikunto. 2002. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktek*. Jakarta: PT Rineka Cipta.

Arifin, Zainal dan Junaiyah. 2007. *Morfologi: Bentuk, Makna dan Fungsi*. Jakarta: PT. Grasindo.

Chaer, Abdul. 2007. *Linguistik Umum*. Jakarta: PT. Rineka Cipta.

Hardadi, Sigid. 2010. *Morfofonemik Bahasa Jawa Dialek Cirebon*.

<https://id.scribd.com/doc/47234413/Skripsi-Morfofonemik-Bahasa-Jawa-Dialek-Cirebon-Oleh-SIGIT-HARDADI>. Diunduh Sabtu, 15 Desember 2018.

Harimurti, Kridalaksana. 2001. *Kamus Linguistik*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.

Mahsun, Prof. 2005. *Metode Penelitian Bahasa: Tahapan Strategi, Metode & Tekniknya (Edisi Revisi)*. Jakarta: PT Raja Grafindo Persada.

Pateda, Mansoer. 1987. *Sosiolinguistik*. Bandung: Angkasa.

_____. 1991. *Linguistik Terapan*. Bandung: Nusa Indah.gts.

Poedjosoedarmo, dkk. 2015. *Morfologi Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Balai Bahasa DIY.

Rahmawati, Titik. 2008. *Morfofonemik Enklitik {-em} Dalam Bahasa Jawa Di Bojonegoro*. Universitas Negeri Surabaya: Skripsi.

Ramlan. 1983. *Ilmu Bahasa Indonesia, Morfologi: Suatu Tinjauan Deskriptif*. Yogyakarta: CV. Karyono.

Rismarini, Pradipta. 2017. *Analisis Proses Morfofonemik Dan Kesalahan Berbahasa Pada Mini Project Pebelajar Bipa Kelas Menengah Program Darmasiswa Dan KNB di Universitas Negeri Yogyakarta*. <https://eprints.uny.ac.id/53266/>. Diunduh pada 22 Desember 2018.

Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa Pengantar Pendidikan Wahana Kebudayaan Secara Linguistik*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.

Yasin, Sulchan. 1987. *Tinjauan Deskriptif Seputar Morfologi*. Surabaya: Usaha Nasional.

Sarwono, Jonathan. 2006. *Metode Penelitian Kuantitatif & Kualitatif*. Yogyakarta: Graha Ilmu.

Surana. 2007. *Fonetik Fonologi*. Surabaya: Bintang Surabaya.

Verhaar. 2006. *Asas-Asas Linguistik Umum*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Widagsa, Rudha. 2010. *Morfofonemik Bahasa Jawa Dialek Pemalang*.
<http://rudhawidagsa.blogspot.com/2010/09/morfofonemik-bahasa-jawa-dialek.html?m=1>. Diunduh pada Sabtu, 22 Desember 2018.

